

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-41-11>

УДК 338.48+914/919

РОЗВИТОК СФЕРИ ТУРИЗМУ ІЗРАЇЛЮ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

DEVELOPMENT OF TOURISM IN ISRAEL: EXPERIENCE FOR UKRAINE

Фастовець Оксана Олексіївнакандидат педагогічних наук, доцент,
Національний університет фізичного виховання і спорту України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6932-735X>**Fastovets Oksana**

National University of Physical Education and Sport of Ukraine

Стаття присвячена висвітленню проблеми розвитку сфери туризму держави Ізраїль в умовах постійних військових конфліктів. Ця ситуація поглиблюється через економічні негаразди, обумовлені COVID-19. Зазначено, що в світі та регіоні Європа, який є основним постачальником туристів до Ізраїлю, після зняття заборони на подорожі, фіксується тенденція швидкого відновлення туристичних потоків. Висвітлено досвід Ізраїлю з відновлення сфери туризму у 2021–2022 р. Основні уваги уряду була зосереджена на підтримці внутрішнього ринку, який виступив стабілізатором сфери туризму. Зазначено, що метою подорожей іноземних відвідувачів до країни є: відвідання друзів та родичів, огляд визначних пам'яток, паломництво, відпочинок. Значна увага приділена необхідності підтримки як традиційних видів туризму, так і створенню нових туристичних пропозицій з активними засобами пересування для окремих категорій відвідувачів.

Ключові слова: сфера туризму, військовий конфлікт, туристичні ресурси, актуальні види туризму.

The article is devoted to the problem of development of tourism sphere in the state of Israel in the conditions of permanent military conflicts. This situation is aggravated by economic disadvantages caused by COVID-19. It is noted that the world and the region of Europe, which is the main supplier of tourists to Israel after the lifting of the travel ban, recorded a trend of rapid resumption of tourist flows. The aim of the study is to highlight Israel's experience in restoring the tourism sector in 2021–2022. The main methods of research were analysis and synthesis of collected information, method of generalization, statistical forecasting. The Central Bureau of Statistics of Israel records that each case of worsening military conflict deprives the state of every fourth tourist and more than half a billion dollars. In 2019, Israel hosted 4.55 million foreign visitors. In 2021, after the world travel ban, recorded only 0.396 thousand foreign visitors, so the main focus of the state government was to support domestic tourism. Specifically, the domestic market acted as a stabilizer for the country's tourism sector. The structure of foreign tourist flow for 2019, which is a record number of foreign visitors, was analyzed. It was found that the main countries of tourists are the U.S. and European countries. Ukraine is in the top 10, sending more than 130 thousand visitors. It is noted that the purpose of travel of foreign visitors to the country are: visiting friends and relatives, sightseeing, pilgrimage, rest. The state constantly paid attention to supporting the hotel sector and the air transport sector. Projects were implemented to support and modernize the market (the creation of "green islands of tourism"). Significant attention was paid to the development of both traditional types of tourism and the creation of new tourist offerings with active means of transportation for certain categories of visitors. Among the innovative types of tourism – eco-tours held in the mountains and deserts, the development of recreation at the hot springs and therapeutic mud of the Dead Sea, recreation and water sports (diving) on the coast of the Red and Mediterranean Seas.

Keywords: sphere of tourism, military conflict, tourist resources, current types of tourism.

Постановка проблеми. Сфера туризму світу продовжує активно відновлюватися після наслідків пандемії Covid-19. Як свідчать дані наведені у World Tourism Barometer UNWTO за перші п'ять місяців 2022 р., чисельність прибуттів іноземних відвідувачів

досягла майже половини (46%) рівню того самого періоду 2019 р. Станом на травень 2022 р. в світі зафіксовано майже 250 млн. міжнародних поїздок. Це в 3 рази більше, ніж за аналогічний період (77 млн.) 2021 р. Також активно відновлюється туризм в Євро-

пейському регіоні, де за перші п'ять місяців 2022 р. зафіксовано майже в 4 рази більше міжнародних відвідувачів, ніж за відповідний період 2021 р. (+350%). Все більше країн регіону пом'якшують або скасовують обмеження на подорожі, які вводилися через пандемію. За прогнозами експертів Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО) оприлюднених у травні 2022 р., міжнародні прибуття в світі у 2022 р. досягатимуть від 55% до 70% допандемічного рівня. Відповідно у регіоні Європа прогнозують, що зростання становитиме від 65 до 80% до рівню 2019 р. [1].

Прогнози швидкого відновлення сфери туризму можливо поширити на сферу туризму Ізраїлю, який за статистикою ЮНВТО відноситься до туристичного регіону Південна/Середземноморська Європа. Проте, додатковим фактором, що уповільнюватиме відновлення сфери туризму країни є стан у сфері безпеки та постійне загострення військових конфліктів. Для України, яка з 2011 р. має з Ізраїлем безвізовий статус, важливим є досвід функціонування сфери туризму в державі під час постійних військових конфліктів із сусідами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженням актуальних проблем розвитку туристичного країнознавства та сфери туризму Ізраїлю присвячені численні праці фахівців-географів та туризмологів: Воронина І. Н. [9], Дорошка М. С. [10], Малиновської О. Ю. та Стафійчука В. І. [12], Семенова В. Ф. [11]. Певні аспекти розвитку туризму в Ізраїлі висвітлено в працях Любіцевої О. О. та Романчук С. П. [13] (особливості розвитку паломництва та релігійного туризму), Кіптенко В. К. та Кузьменко К. [14] (туристична політика, основні програми розвитку туризму). Проте, в умовах постійних загострень військових конфліктів та поглиблених внаслідок пандемії, потребують з'ясування напрямів оптимізації діяльності сфери туризму країни.

Формулювання цілей статті. Метою статті є висвітлення практики функціонування сфери туризму Ізраїлю в умовах постійних військових конфліктів та з'ясування перспективних видів туризму. Теоретичною базою слугували статистичні данні Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), Міністерства туризму Ізраїлю, Центрального бюро статистики Ізраїлю, наукові публікації українських дослідників, данні мережі Інтернет.

Виклад основного матеріалу. Ізраїль є відносно молодою країною на туристичній карті світу. Проте, ця земля здавна була цен-

тром, що привертала увагу іноземців. Відомо про подорожі пілігримів до Палестини вже в III ст. н.е. У IV ст. в Єрусалимі було побудовано храм Гробу Господнього, який став найбільшою святинєю для паломників усього християнського світу. В VI ст. виник пішохідний паломницький маршрут з Франції (від р. Рони до р. Йордану). Паломництво на багато років перетворилося на основну мету подорожі до Святої Землі для відвідувачів з країн Європи. Паломництво залишається одним з популярних напрямів подорожей до Ізраїлю, на цей сектор припадає 19% туристичного потоку.

Офіційна реєстрація іноземних відвідувачів розпочалася з 1948 р. Тоді до країни завітало лише 4500 осіб. У 1950 р. Ізраїль прийняв вже 33 тис. іноземців. Через 10 років чисельність туристів зросла до 117,7 тис. осіб. У 1970 р. до країни з метою туризму прибуло вже 441 тис. осіб, а у 1980 р. цей показник сягнув 1,18 млн. Через 10 років у 1990 р. чисельність відвідувачів Ізраїлю становила 1,063 млн [2].

На 2000 р. чисельність відвідувачів досягла 2,41 млн осіб, але у 2005 р. знизилася до 1,9 млн. Проте у 2010 р. Ізраїль прийняв вже 2,8 млн [3]. У 2015 р. чисельність відвідувачів повернулася до показника 2,8 млн, після чергового падіння, обумовленого загостренням конфлікту в Газі. Проте у 2019 р. країна прийняла 4,55 млн відвідувачів [4].

Більш детально динаміка чисельності іноземних відвідувачів до Ізраїлю за період 1970–2021 рр. наведено на рис. 1.

Як свідчать данні Центрального бюро статистики Ізраїлю, відбувається постійне коливання у сфері в'їзного туризму. Фіксують зміни у сфері безпеки через постійне протистояння арабського та ізраїльського населення, економічну ситуацію у світі, пандемію COVID-19. На початку XXI сторіччя, незважаючи на зростання туристичного потоку у 2000 р., порівняно з 1999 р, через початок Другої інтифади, досягнення були нівельовані. Фіксувався трирічний період падіння, який досяг нижчої точки у 2002 р. Після цього показники стабільно зростали до 2006 р. коли розпочалася Друга Ліванська війна. У 2007 та 2008 рр. чисельність іноземних відвідувачів знову починає збільшуватися, досягаючи пікових значень у 2008 р. Проте, світова економічна криза, яка розпочалася в останньому кварталі 2008 р. та продовжувалася у 2009 р. обумовили низькі показники іноземних відвідувачів в цей період. Ізраїль продемонстрував стійкість

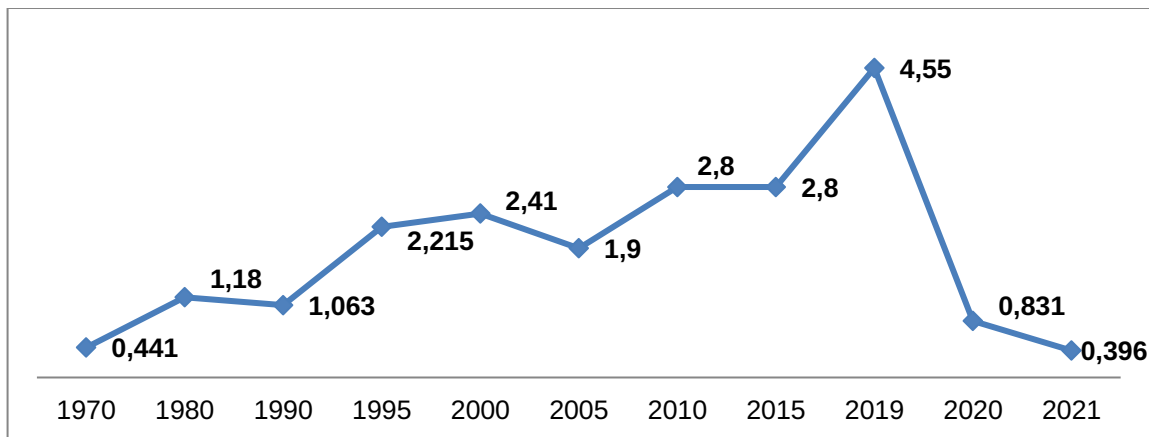

Рис. 1. Динаміка чисельності іноземних відвідувачів за 1970–2021 рр. (в млн осіб)

Джерело: розроблено автором згідно [2; 3; 4]

до коливань напруженості як під час війни з Ліванською Хезболою у 2006 р, конфлікту в Газі 2014 р. Розвиток туризму стримується постійним протистоянням між єврейським та арабським населенням країни та терористичними заходами. Кожен випадок загострення військового конфлікту, подібно до травневого у 2021 р. в секторі Газа, позбавляє Ізраїль кожного четвертого туриста та понад півмільярда доларів надходжень. Проте сфера туризму багато років залишається важливою галуззю економіки, на яку припадає 5% всього експорту та 6% зайнятих [5].

На 2019 р. чисельність відвідувачів Ізраїлю досягала рекордного показника 4,55 млн. Найбільшим постачальником туристів для Ізраїлю вже багато років залишається США. Так у 2019 р. з США прибуло 960 000 відвід-

увачів. Данні про основні країни-постачальники іноземних відвідувачів у 2019 р. наведено на рис. 2.

Основними відвідувачами залишаються європейські туристи, з країн де поширено християнство, проте зростає частка відвідувачів з Китаю. Також зазначимо, що в 2019 р. додатково 360 000 відвідувачів прибули до Ізраїлю на період менш ніж на один день. В основному це були відвідувачі круїзних лайнерів і особи, що перетинають сухопутні кордони. До країни в 2019 р. близько 25% прибували в складі туристичної групи, а 75% – самостійно.

У цей період до Ізраїлю прибували: відвідання родичів та друзів – 29%, для огляду визначних пам'яток – 25%, з метою паломництва – 19%, з метою відпочинку – 14%, з діло-

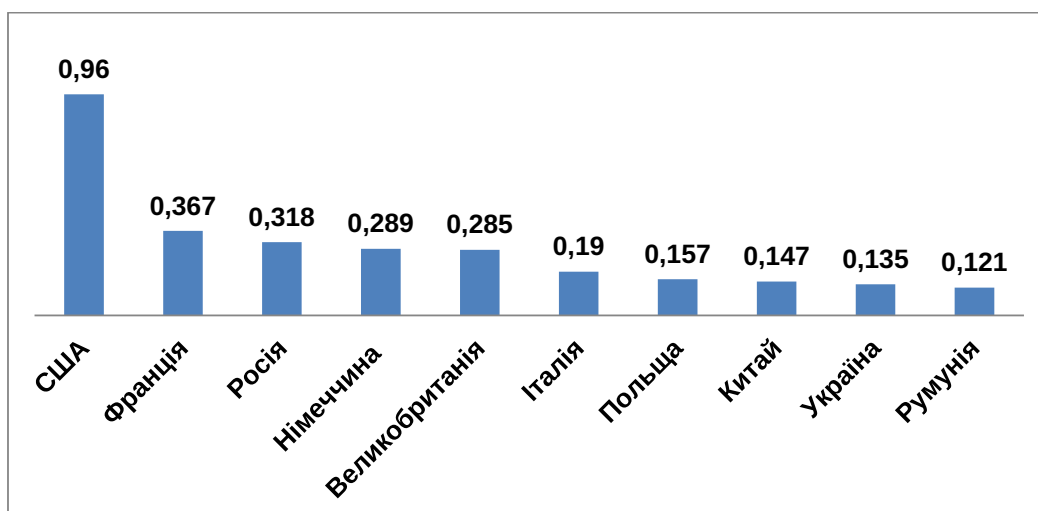

Рис. 2. Структура іноземного туристичного потоку в 2019 р. відповідно до країн-постачальників (тис. осіб)

Джерело: розроблено автором згідно [6]

вою метою – 8%, з іншою метою – 4%. Розподіл відвідувачів за метод подорожей наведено на рис. 3.

Як свідчать данні Міністерства туризму Ізраїлю 39% туристів залишалися на 5–9 днів, 29% – на 2–4 дні, 18% – на 10–29 днів, а решта відвідували один день або більше 30 днів. Середня вартість одноденного туру до Ізраїлю становить 100 дол. Загальний середній термін перебування в країні – 10 ночівель. Також необхідно зазначити, що кожен другий відвідувач (44%) повертається до країни.

Станом на початок 2020 р. Ізраїль мав близько 56 тис. номерів у туристичних готелях. Основна кількість готелів зосереджені в: Тель-Авіві (83 готелі з приблизно 8,8 тис. номерів), Єрусалимі (88 готелів з 11 тис. номерів), Ейлаті (50 готелів з 11 тис. номерів), Тверії (37 з 4 тис. номерів), регіоні Мертвого моря (15 готелів з 4 тис. номерів). Окрім готелів, в країні ще понад 15 тис. номерів у хостелах, гостьових будинках, апарт-готелях та квартирах для короткострокової оренди. У 2019 р. туристичні готелі Ізраїлю мали середню заповненість на 70%, із середньою тривалістю перебування 2,8 ночі. В Ізраїлі будується понад 50 готелів провідними мережами Isrotel, Brown Hotels, Hilton, Accor і Selina [6].

У 2013 р. Ізраїль підписав з ЄС угоду про відкрите небо. Ця подія сприяла розвитку в'їзного та виїзного туризму, оскільки нові європейські авіакомпанії почали працювати в ізраїльських аеропортах. Статистичні данні

свідчать про те, що основний аеропорт Ізраїлю – Бен-Гуріон в 2021 р. обслуговував 6 млн. міжнародних пасажирів. Разом з тим, зазначимо, що цей показник в 4 рази нище в порівнянні з 2019 р., коли обслуговували 24 млн. Більше третини (33%) авіаперевезень здійснили національні перевізники: El Al (23%), Israir (6%), Arkia (4%). Аеропорт також приймає американських, турецьких, європейських перевізників.

У 2021 р. чисельність іноземних відвідувачів становила 396,5 тис., що в 11 разів менше в порівнянні з доковідним 2019 р. Це сталося через безпрецедентні обмеження, накладені на індустрію туризму країни після спалаху коронавірусу (COVID-19) у березні 2020 р. Проте у 2022 р. більшість обмежень скасовані. За прогнозами, кількість міжнародних туристичних прибуттів поступово зростатиме та досягне у 2025 р. показника 5,68 млн.

Як у багатьох країнах світу, обмеження вплинули на індустрію туризму в Ізраїлі, включаючи готельну індустрію. У 2021 р. чисельність іноземних гостей у готелях Ізраїлю скоротилася до 277,4 тис. в порівнянні з понад 4 млн у 2019 р. Проте у 2020 р. зросла чисельність ізраїльських гостей у туристичних готелях та загальний дохід готельного сектору. Чисельність ізраїльських гостей у готелях збільшилася з 3,1 млн. у 2020 р. до майже 6,85 млн. у 2021 р. Це зростання пов'язано з тим, що влада Ізраїлю дозволила внутрішні подорожі. Тому багато ізраїльтян проводили

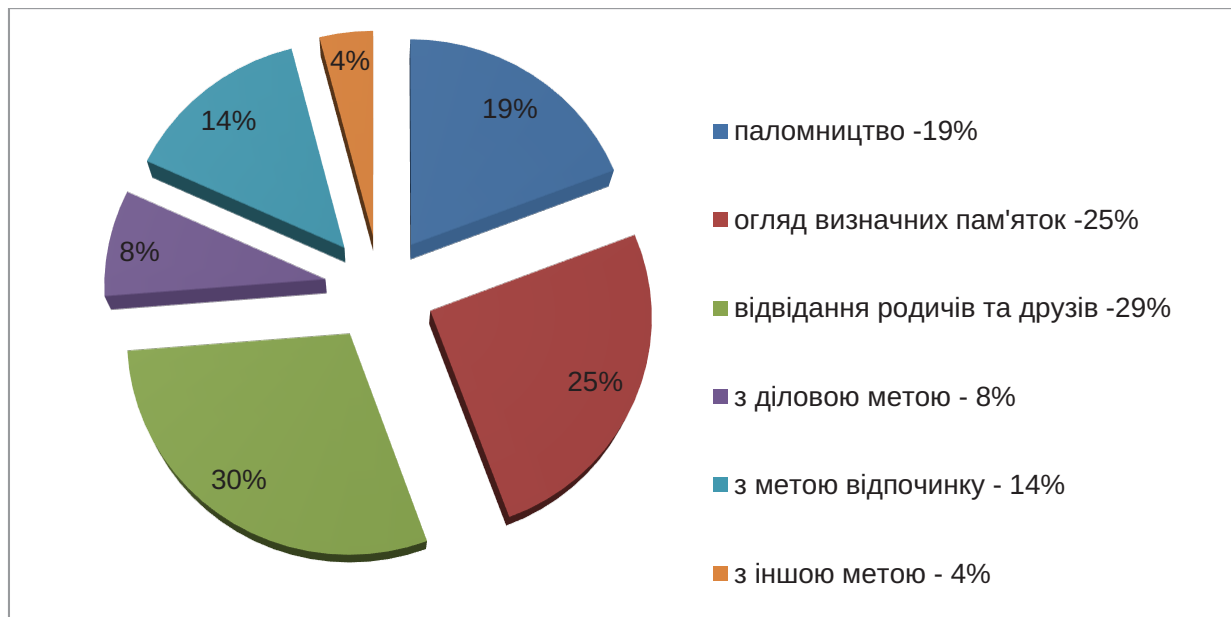

Рис. 3. Частка відвідувачів за метою подорожі в 2019 р.

Джерело: розроблено автором згідно [6]

відпустку в готелях країни. У 2021 р. загальні надходження від послуг готелів сягнули близько 2,70 млн дол. США. Це було значне зростання порівняно з минулим роком. Поєднання внутрішнього туризму та зростання в'їзного туризму сприятиме до подовження тенденції зростання прибутків готелів. Прогнози показали, що загальний фінансовий внесок туризму, ймовірно, зросте майже до 30 мільйонів доларів США у 2025 році, що є новим піком [7].

Ресурсами для сфери туризму Ізраїлю є як історичні, так і природні атракції. У 2021 р. Управління природи та парків Ізраїлю зафіксувало понад 2,54 мільйона відвідувань історичних місць в Ізраїлі. Порівняно з попереднім роком, це більше ніж на 33 %. В цілому за цей період спостерігалось зростання кількості відвідувань і лише у 2020 р. кількість відвідувань суттєво знизилася. Це зниження обумовлено запровадженням обмежень на туризм і відпочинок після спалаху коронавірусу (COVID-19) у березні того ж року. Розподіл чисельності відвідувачів історичних міст за період 2017–2021 рр. наведено на рис. 4.

З метою реалізації державної політики в галузі туризму координації основних напрямків його розвитку, підтримки туристичного підприємництва в країні створено спеціальну урядову структуру – Міністерство туризму. Його головними завданнями є визначення національних туристичних пріоритетів, стратегія планування та розробка перспективних проектів розвитку туризму, надання фінансової підтримки інвесторам для нового будівництва та реконструкції – проведення маркетин-

гових досліджень у туристичній сфері, збір і аналіз статистичних даних стосовно туризму, координація усіх публікацій з туристичної проблематики, розробка нових турів доступних широкому загалу іноземних і вітчизняних туристів.

Серед інноваційних видів туризму, які пропонуються на ізраїльському ринку – екологічні тури, що проводяться у горах та пустелі та використовують вторинні будівельні матеріали та природну сировину та сонячні батареї. Тури для молоді тури включають відвідання найбільшого крокодилового заповідника у курортно-туристичному комплексі Хамат-Гедер, міні-сафарі та цирку папуг, що вміють розмовляти, поїздку до бедуїнів та ночівлю у наметах посеред пустелі, традиційну вечерю кочівників. Туристам пропонують екскурсії-квести, винні тури, відвідання фруктових та ботанічних садів, ферм прянощів та пасік, екстремальні види відпочинку, дайвінг на підводному скутері, спуск із альпіністським обладнанням водоспадами на Мертвому морі.

У 2020 р. у сфері туризму були здійснені проекти, які спрямовані на підтримку та модернізацію внутрішнього ринку (створення «зелених островів туризму»), виділення субсидій готельєрам, розробку та впровадження стандартів безпеки «Фіолетовий знак» тощо. Ейлат та район Мертвого моря було проголошено «особливою туристичною зоною» – «зеленими островами туризму», де могли відпочивати ізраїльтяни в період пандемії за умови надання негативного тесту на коронавірус. Після послаблення карантинних заходів в Ізраїлі, зафіксовано зростання

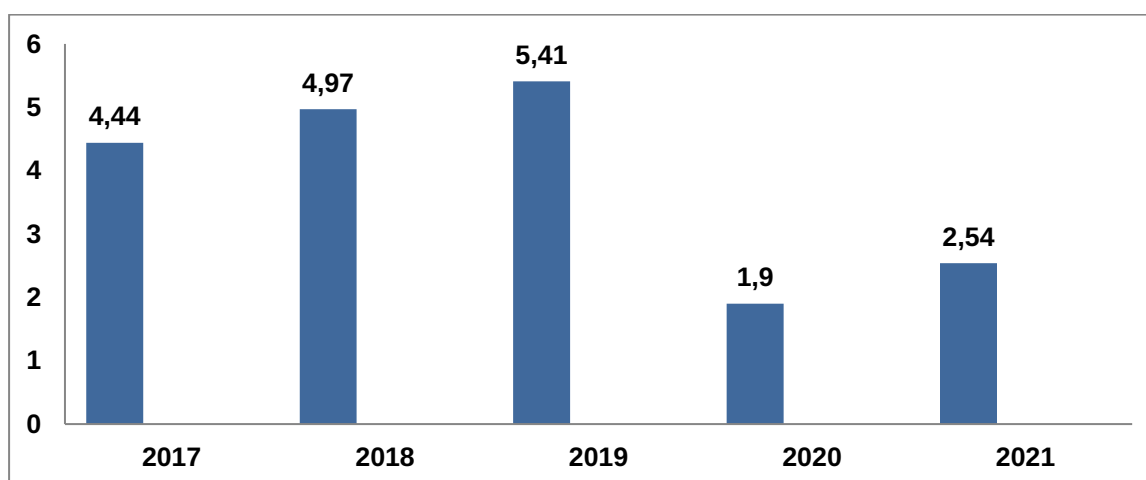

Рис. 4. Розподіл чисельності відвідувачів історичних міст в Ізраїлі за період 2017–2021 рр.

Джерело: розроблено автором згідно [6]

попиту на відпочинку на природі, але з дотриманням певних вимог безпеки. Наприклад, для відвідання національних парків необхідно було зареєструватися на сайт Управління природи і парків, бо чисельність відвідувачів суворо контролювалася.

На туристичному ринку світу країна відома своїми центрами паломництва та можливостями для пізнавального туризму. Проте Ізраїль має унікальний природний потенціал для розвитку оздоровлення. Наявність гарячих мінеральних джерел на берегах о. Кінерет та лікувальних грязей на Мертвому морі дозволяють розвивати курорти, що набули світового визнання. У м. Тиверія функціонує всесвітньо відомий курортний комплекс Хамат-Тиверія, де пропонують процедури в центрах таласотерапії. Вода, сіль та морські грязі Мертвого моря, як свідчать сучасні медичні дослідження допомагають при лікуванні алергії псоріазу, неврологічних хворобах, хворобах хребту. У лікувальних центрах Хаме-Заарта Хаме-Йеша лікують хвороби м'язів та суглобів. Ейн-Бокек є міжнародним центром лікування хвороби шкіри (псоріаз), а курорти Ейн-Геді, Нове-Зоар, Арад – алергійні захворювання.

Відпочинок та водні види спорту набули поширення узбережжі як Середземного, так і Червоного морів (плавання, віндсерфінг, катання на човнах, пірнання, водні лижи). На піщаних пляжах Середземного моря, де купальний сезон триває 4-5 місяців, сформувалися приморські курорти – Натанія, Херцлія (пляжі та яхт-клуб), Тель-Авів та південні території узбережжя Бат-Ям (мм.Ашдод, Мікелон), Хайфі. Цілорічний купальний сезон можливий на півдні країни на Червоному морі, активно розвивається дайвінг.

В країні створено більше 160 природоохоронних територій. Популярністю у туристів користується ландшафтний заповідник Неот-Кедумім, де представлені усі види рослин, які згадуються в Біблії. У національному парку Кармель здійснюється проект Хай-Бар. Його метою є відновлення видового складу тварин, які колись, заселяли пагорби та пустелі Ізраїлю. Останнім часом набувають популярності подорожі пустелею Негев з відвіданням ерозійного кратеру Махтеш Рамон, глибина якого сягає 300 м. Туристи подорожують джипом дорогою, яку побудували римляни та мають можливість спостерігати кольорові піски, застиглу магму, відвідати центр екотуризму у розташованому на краю кратера місті Міцпе-Рамон.

Розвивається туризм з активними засобами пересування. Найвідомішим пішохідним маршрутом в Ізраїлі є національна стежка «Тропа Ізраїлю». Стежка має протяжність близько 680 миль (1100 км) та тягнеться від заповідника «Тель Дан» на півночі крани до Червоного моря на півдні. Ізраїльською національною стежкою (INT) опікується Комітет ізраїльських стежок, який також підтримує 15 000 кілометрів пішохідних маршрутів всією країною. Маршрут проходить через Верхню та Нижню Галілею, піднімається на гору Кармель, перетинає узбережні рівнини Шарон і Шфелу, пересікає Іудейську пустелю, а також Негев і Араву та завершуються в Ейлатських горах. Загальна тривалість перебування на маршруті становить 2 місяці. Маршрут поділено на 44 етапи, що дозволяє туристам дослідити протягом одного дня певний район [8]. Враховуючи популярність даного різновиду туризму, Міністерство туризму ініціювало створення нового маршруту "Трансізраїльська стежка", що буде перетинати всю країну. Цей проект фінансує єврейський національний фонд і Управління природи та парків.

Висновки. Активному відновленню сфери туризму в Ізраїлі сприяє наявність унікального туристичного потенціалу, впровадження державою цілеспрямованої туристичної політики, здійснення інноваційних проектів для залучення туристів на регіональному, національному та міжнародному рівнях. Слід зазначити, що геотуристичне положення країни є складним, бо країна має нестабільні стосунки з арабськими країнами, які її оточують (збройне протистояння та висока ймовірність терактів). Відбувається постійне коливання туристичних потоків в'їзного туризму, через проблеми у сфері безпеки, протистояння арабського та ізраїльського населення та економічну ситуацію у світі. Встановлення режиму безвізового відвідання між Ізраїлем та Україною призвело до розширення пропозиції турів та зниження цін на туристичному ринку України. Вартість на транспортні послуги до Ізраїлю зменшилася. Сфера туризму Ізраїлю характеризується наступними сегментами: рекреаційний з метою відпочинку, лікувальний, культурно-пізнавальний (екскурсійний), релігійний туризм. Відбувається розвиток нових туристичних дестинацій та різновидів туризму саме на внутрішньому ринку. Активно розвивається туризм з активними засобами пересування. Були здійснені проекти підтримки та модернізації ринку (створення «зелених островів туризму»). Серед інноваційних видів

туризму – екологічні тури, що проводяться в горах та пустелях, розвиток оздоровлення на гарячих джерелах та лікувальних грязях Мертвого моря, відпочинок та водні види спорту (дайвінг) на узбережжі Червоного та Середземного морів. Після скасування заборони на подорожі через пандемію в Ізраїлі відбулася активізація внутрішнього туризму 2021 р. із дотриманням нових санітарних норм. Поєд-

нання внутрішнього туризму та зростання в'їзного туризму сприятиме зростанню прибутків. У подальшому прогнозується, що загальний фінансовий внесок туризму до 2025 р., зросте майже до 30 мільйонів доларів США. Досвід держави Ізраїль, що до підтримки сфери туризму в умовах військових конфліктів та пандемії, доцільно впроваджувати в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, July 2022 Released: July 2022. URL: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2022.20.1.4> (дата звернення: 30.07.2022).
2. International Tourism Highlights, 2001 Edition. P. 7. URL: <https://tourlib.net/wto.htm> (дата звернення: 10.08.2022).
3. International Tourism Highlights, 2011 Edition. P. 6 URL: <https://tourlib.net/wto.htm> (дата звернення: 10.08.2022).
4. International Tourism Highlights, 2020 Edition. P. 18. URL: <https://tourlib.net/wto.htm> (дата звернення: 10.08.2022).
5. Калмиків Олексій. Скільки коштує Ізраїлю конфлікт з палестинцями. Чи може він розорити країну. *РБК-Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57335692>. (дата звернення: 05.08.2022).
6. 40 Israel Travel & Tourism Statistics for 2022. URL: <https://www.touristisrael.com/israel-travel-tourism-statistics/53929/> (дата звернення: 30.07.2022).
7. Eyal Lichter, Travel and tourism in Israel – statistics & facts. Jun 27, 2022. URL: <https://www.statista.com/topics/9300/travel-and-tourism-in-israel> (дата звернення: 30.07.2022).
8. Национальная тропа Израиля – Israel National Trail. Енциклопедія. URL: https://wikisu.ru/wiki/Israel_National_Trail (дата звернення: 29.07.2022).
9. Воронин І. Н. Туристское страноведение. Симферополь : Оригинал-М. 2008. 408 с.
10. Дорошко М. С. Країнознавство. В. П. Крижанівський, М. С. Дорошко (ред.), В. І. Головченко. Київ : Знання. 2012. 439 с.
11. Семенов В. Ф. Туристичне країнознавство. Херсон : Гринь Д. С. ,2013. 392 с.
12. Стафійчук В., Малиновська О. Туристичне країнознавство : навч. посіб. у 4-х томах; Т. 1. Європа. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 282 с.
13. Любіцева О. О., Романчук С. П. Паломництво та релігійний туризм. Київ : Альтерпрес, 2011. 416 с.
14. Киптенко В. К., Кузьменко К. П. Туристична політика та програми розвитку туризму в Ізраїлі. *Географія та туризм*. 2012. № 18. С. 85–91. URL: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=38&lang=uk (дата звернення: 10.08.2022).

REFERENCES:

1. UNWTO World Tourism Barometer and Statistical Annex, July 2022 Released: July 2022. Available at: <https://www.e-unwto.org/doi/epdf/10.18111/wtobarometereng.2022.20.1.4>.
2. International Tourism Highlights, 2001 Edition. P. 7. Available at: <https://tourlib.net/wto.htm>.
3. International Tourism Highlights, 2011 Edition. P. 6. Available at: <https://tourlib.net/wto.htm>.
4. International Tourism Highlights, 2020 Edition. P. 18. Available at: <https://tourlib.net/wto.htm>.
5. Kalmikov Oleksiy. Skilki koshtue Izrailyu konflikt z palestintsyami. Chi mozhe vin rozoriti krainu [How much is the conflict with the Palestinians costing Israel? Can he ruin the country] *RBK-Ukraine*. Available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-57335692>. (in Ukrainian)
6. 40 Israel Travel & Tourism Statistics for 2022. Available at: <https://www.touristisrael.com/israel-travel-tourism-statistics/53929>.
7. Eyal Lichter, Travel and tourism in Israel – statistics & facts. Jun 27, 2022. Available at: <https://www.statista.com/topics/9300/travel-and-tourism-in-israel>.
8. Natsionalnaya tropa Izrailya – Israel National Trail. Entsiklopediya. Available at: https://wikisu.ru/wiki/Israel_National_Trail. (in Russian)

9. Voronin I. N. (2008) Turistskoe stranovedenie [Tourist country studies]. Simferopol: Original-M., 408 p. (in Russian)
10. Doroshko M. S. (2012) Krainoznavstvo [Local studies] V. P. Krizhanivskiy, M. S. Doroshko (red.), V.I. Golovchenko. Kyiv: Znannya, 439 p. (in Ukrainian)
11. Semenov V. F. (2013) Turistichne kraïnoznavstvo [Tourist country studies]. Kherson: Grin D.S., 392 p. (in Ukrainian)
12. Stafiychuk V., Malinovska O. (2021) Turistichne krainoznavstvo [Tourist country studies]: navch. posib. u 4-kh tomakh; T. 1. Yevropa. Kherson: OLDI-PLYuS, 282 p. (in Ukrainian)
13. Lyubitseva O. O., Romanchuk S. P. (2011) Palomnitstvo ta religiyinyi turizm [Pilgrimage and religious tourism]. Kyiv: Alterpres, 416 p. (in Ukrainian)
14. Kiptenko V. K., & Kuzmenko K. P. (2012) Turistichna politika ta programi rozvitku turizmu v Izraili [Turistichna politika ta programi rozvitku turizmu v Israel]. *Geografiya ta turizm*, 18, 85–91. Available at: http://www.geolgt.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=54&Itemid=38&lang=uk/ (in Ukrainian)